

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA RAMAZAN KONULU ŞİİRLER

Dr. Halit DURSUNOĞLU*

ÖZET

İslâm dininin ibadetlerinden birisi, Ramazan ayında tutulan oruçtur. Ramazan ayı, Türk milletinin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, Osmanlı Devleti döneminde, Türk milleti kendine mahsus bir "Ramazan medeniyeti" oluşturmuştur. Bu medeniyete ait izlerin bazıları, az da olsa, günümüze kadar süregelmiştir.

Bu araştırmada Osmanlı coğrafyasında yaşanan Ramazan medeniyetinin edebiyat hayatımıza nasıl yansdığından bahsedilmiştir.

Giriş

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, bu dinin gereklerine sıkı sıkıya bağlanmış; samimî Müslüman olmanın uğraşı içerisinde olmuşlardır.

Milletimizin millî benliğini korumasında çok önemli rolü olan İslâm dini, Türk kimliğiyle bütünleşmiş; bu iki unsur, birbirinden ayrılamaz olmuştur. Böyle bir bütünleşmenin sonucunda da Türk-İslâm ruhuna uygun sayısız eserler verilmiştir.

İslâm medeniyetine uygun olarak eski edebiyatımızda sayısız eserler veren Türk şair ve yazarları, bu eserlere Türk'ün duyuş ve kabiliyetini yansıtmışlardır.

İslâm dininin beş temel şartından biri olan oruç, Müslümanların yapmakla mükellef oldukları farz bir ibadettir. Bu mükellefiyeti Yunus Emre çok vezir bir şekilde ifade etmiştir:

Benden öğüt ister isen ey divirem bildiğimden
Budur Çalabın buyruğu tutun oruç kılın namaz¹.

Orucun farzietini, Nahifî de şöyle ifade etmiştir:

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Mustafa Tatçı, Yunus Divanı, Akçağ Yay., Ankara, 1991, s. 101.

Rûkn-i İslâmın biri ey nîk-i nâm
Oldu rûkn-i rûze-i şehri-i sıyâm².

Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresinin 183, 184 ve 185. ayetlerinde orucun ramazan ayında tutulması gereken farz bir ibadet olduğunu bildirmiş ve bu aya erişenlerin hastalık, yolculuk gibi meşru bir mazeretleri yoksa oruç tutmalarını emretmiştir³.

Ramazan orucunun farz oluşu kitap, sünnet ve icma-i ümmet ile sabittir. Sebepsiz yere oruç tutmayan kimseler, Allah'ın emrine karşı gelmiş ve büyük günah işlemiş olurlar. Nahifi, bunu "Fazilet-i Savm" adlı eserinde şu beyitlerle ifade eder:

Şehr-i mahsûs oldu çün şehri-i sıyâm
Farzdır anda oruç tutmak tamam.

Müslimîn ü müslimâta muttasıl
Mâh-ı savmın rûzesi farz oldu bil.

Sabit oldu hükm-i istitbâ ile
Ruzenin farziyyeti icmâ' ile.

Kim anın farziyyetin inkâr eder
Şer'i âlf-şân anı inkâr eder.

Özr-i şer'i olmadıkça bil ayan
Ruhsât-ı iftar yokdur bi-gümân.

Müslime farz oldu bu savmı edâ
Özr ile terk eylese eyler kazâ⁴.

² Amil Çelebioğlu, "Süleyman Nahifi ve Fazilet-i Savm Adlı Eseri", *Diyanet Dergisi*, Sayı: 112, Ankara, 1971, s.344.

³ "Ey İman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kıldığı gibi size de farz kıldı. Umulur ki korunursunuz" (Bakara Sûresi, 183. ayet).

"Sayılı günlerde olmak üzere oruç size farz kıldı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa tutamadığı günler kadar diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fide gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır (Bakara Suresi, 184. ayet).

"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, saygı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir (Bakara Suresi, 185. ayet).

⁴ Amil Çelebioğlu, a.g.m., s. 346.

Ramazan, Arapça "rmz (رمض)" kökünden mastar olup "çok sıcak olmak, çok ısıtmak, yakmak" anlamına gelen bir kelimedir. Özel anlamı ile Esmâ-i Hüsnâdan olduğu ve günahları yok edici manasına geldiği de rivayet edilmektedir. Yaygın anlamı ile, kamerî ayların dokuzuncusunun adıdır. Allah'ın adı ile karıştırılmamak için "şehr-i ramazân" biçiminde kullanılması gerekir. Her ne kadar kelimenin çoğulu "Armizât, Armiza, Ramazânûn, Ramazânîn" gelmekte ise de, Esmâ-i Hüsnâdan olması itibarıyla, çoğul biçimlerinin kullanılması doğru değildir⁵.

Eski Arap takviminde yılın 9. ayının adı "Natık" iken "Ramazan"a çevrilmesi çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. "Bu ayda oruç tutulduğu için açlığın insan nefsinde yarattığı yanma duygusu yahut da oruç tutmakla insanların günahlarının yanıp kül olduğu inancı, yakma anlamındaki bu kelimenin o ayın ismi olarak kullanılmasına sebep olmuştur.", diyenlerin yanında bu açıklamanın orucun farz kılındıktan sonraki devreye ait olacağını, halbuki ramazanın natık adının ramazana döndürülmesinin daha önceleri Cahiliyye Devrinde sıcak bir mevsime rastlaması ile ilgili bulunduğunu söyleyenler de vardır⁶.

Ramazan ve oruç, dinî bir mevzu olarak işlendiği kadar sosyal ve edebî bir mevzu olarak da yüzyıllar boyunca edebî eserlerimizde işlenmiş ve zevkle okunmuştur. Böylece bu alanda çok başanlı örnekler verilmiştir.

Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, Ramazanla ilgili eserleri bazı özellikleri de dikkate alarak mahiyeti itibarıyla üç gruba ayırır:

1. Dinî
2. Tasavvufî
3. Edebî

Bazen bir eser tamamen belli bir gruba girmeyebilir. Hem dinî, hem tasavvufî, hem de edebî özellikler taşıyan örnekler de az değildir⁷.

Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Ramazan konulu şiirleri başka bir tasnifte şöyle sıralar:

1. Ramazaniyeler
2. Ramazan ilâhileri
3. Ramazan manileri

⁵ İsmet Parmaksızoğlu, "Ramazan ve Ramazan Bayramı" Mad. (İ. Parmaksızoğlu), **Türk Ansiklopedisi**, MEB Yay., Ankara 1978, C. 27, s. 216; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Ramazan Mad., Dergâh Yay., İst., C. 7, s. 275; Ahmet Ateş, "Ramazan" Mad., **İstîfâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., İst. 1964, C. 9, s. 611.

⁶ **Türk Ansiklopedisi**, a.g.mad. (İ. Parmaksızoğlu), MEB Yay., Ankara, 1975, C. 27, s. 2 16.

⁷ Amil Çelebioğlu, "Edebiyatımızda Ramazan", **Türk Yurdu**, Nisan 1990, Sayı: 378, s. 47.

4. Ramazanla ilgili gazel, rubâî, koşma. . . vs . gibi çeşitli türden şiirler⁸.

Bu tasnifleri de dikkate alarak Ramazan konulu şiirleri nazım şekilleri bakımından şöyle tasnif edebildik:

1. Nazım Şekilleri Bakımından Ramazan Konulu Şiirler

1.1. Mesnevi nazım şekliyle yazılanlar

Müstakil olarak mesnevi nazım şekliyle yazılan, varlığı tespit edilen tek eser, **Süleyman Nahifi**'nin "*Fazilet-i Savm (Zuhrül-Ahire)*" adlı dinî-didaktik nitelikteki eseridir. Ramazan ayından ve oruç tutmanın faziletlerinden bahseden eser, 253 beyitlik bir eser olup 5 bölümden oluşmaktadır⁹.

Bu tür ve benzeri müstakil manzumelerin dışında, bir bölüm olarak ramazana ve oruca temas eden eserlerin sayısı da belki sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan bazıları şöyledir:

XV. yüzyılda yaşayan, Sultan II. Murat devri mesnevi şairlerinden Balıkesirli **Devletoğlu Yusuf**'un "*Kitâbü l-Beyân*" adlı eserinin dördüncü babı yaklaşık 200 beyit olup ramazan ve oruçla ilgilidir.

Yine bu yüzyıl şairlerinden **Hatiboğlu Mehmed**'in de "*Bahrül-Hakayık*" adlı mesnevisinin ikinci bölümü ramazan ve oruçla ilgilidir.

Fatih devri şairlerinden "Âşık" mahlasıyla şiirler yazan **İbrahim Tennûrî**'nin tasavvufî mahiyetteki "*Gülzâr-ı Manevî*" adlı mesnevisinin yaklaşık 100 beyit tutarındaki "*Beyan-ı Savm-ı Manevî*" bölümü ramazan ve oruçla ilgilidir.

Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed için yazdığı "*Hayriyye*" mesnevisinde de oruçla ilgili "*Der Beyan-ı Şeref-i Farz-ı Sıyâm*" adlı bir bölüm vardır. Bu bölümden bazı beyitler şöyledir:

Bî-maraz tâ ola cismünde tûvân
Eyleme fevt-l sıyâm-ı Ramazân.

Savmdur kullarına lûtf-ı Hudâ
Savma bizzat eder Allah cezâ.

Savm bir mâide-i rahmetdür
Nurdan sâ'ime bir hil'atdür.

⁸ Amil Çelebioğlu, a.g.m., s. 47.

⁹ Bu eser için bkz. Amil Çelebioğlu, "Süleyman Nahifi ve Fazilet-ı Savm Adlı Eseri", *Diyanet Dergisi*, Sayı: 112, Ankara, 1971, s. 342-350.

Savmdur kâbil-i ketm ü ihfâ
Dahle fırsat bulamaz savma riyâ.

Sırr-ı pâk-i samediyetdür savm
İttisâf-ı melekiyyetdür savm¹⁰.

1.2 Kaside nazım şekliyle yazılanlar

Ramazan dolayısıyla şairlerin padişahlara, vezirlere veya devrin ileri gelen kişilerine yahut dostlarına yazdığı kaside tarzındaki bu şiirlere “*Ramazaniye*” denir.

Ramazaniyeler çoğunlukla kasidelerin nesib kısımlarında konu edilirler.

Beyit sayısı değişmekle birlikte, on-on beş beyit içinde konu ile ilgili ayet ve hadisler mealen zikredilir. Çeşitli unsurların yanında oruç, Kadir gecesi, bayram anlatılır. Ramazan dolayısıyla toplumda meydana gelen değişiklikler, merasimler, âdetler dile getirilerek çeşitli nükteler yapılır.

İlk örneklerine XV. yüzyıldan itibaren rastlanan Ramazaniyeler, XVIII. yüzyılda daha da yaygınlaşmış dini-manzum bir tür oluşturacak seviyeye gelmiştir.

Bu kasidelerin nesib bölümlerinde ramazanın gelişi, faziletleri, oruçlu insanların davranışları, camilerin kandillerle, mahyalarla süslenmesi, iftar ve sahur sofraları edebî hususiyet arz edecek mahiyette anlatılır. Övülen kişilerin meziyetleri, özellikleri ramazanla ilgi kurularak verilir. Bu kasidelerin dua bölümlerinde de Ramazan, Kadir Gecesi ve Ramazan Bayramı’yla ilgili çeşitli çağrışımlardan yararlanırılır.

Kaside nazım şekliyle yazılan Ramazaniyelerin en meşhuru **Sabit**’in Baltacı Mehmed Paşa’ya sunduğu “*Ramazaniyye*”sidir. “*Fe’ilâtün (Fâ’ilâtün) Fe’ilâtün Fe’ilâtün Fe’ilün (Fa’lün)*” vezniyle yazılan bu kaside 69 beyittir.

Kaside nazım şekliyle yazılan en uzun kaside, 90 beyit olup **Enderunlu Vâsıf**’a aittir. Vâsıf in diğer bir ramazaniyesi ise 68 beyittir.

Sünbülzâde Vehbi, **Enderunlu Vâsıf**, **Şeyh Gâlib**, **Nâzım**, **Nedîm**, **Edirneli Kâmî** ve **Koca Ragıp Paşa**’nın ramazaniyeleri de beğenilen kasideler arasında sayılır. Bundan başka **Surûri**, **Sâmî**, **Nahîfi**, **Haşmet** ve **Leyla Hanım** da bu sahada güzel eserler vermişlerdir.

Bu türde eserler veren şairlerin çoğunun XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmaları, bu türün özellikle bu dönemde yaygınlaştığının göstergesidir.

¹⁰ Mahmut Kaplan, **Hayriyye-i Nabî** (İnceleme-Metin), AKDITYK Yayını Sayı:94. Ankara, 1995, s.189-190.

Edebiyatımızda en çok ramazaniye yazan Enderunlu Fazıl'ın kasideleri türün kaside şekliyle verilmiş önemli örnekleridir.

Kâside-i Ramazaniyye Be-Rikâb-ı Sultân Selîm Hân

Hilâl-i rûze kim bir kavş-ı Hallac asumân üzre
Onunla berfden çok penbe attırdı zenân üzre.

Kudûmiyle bu nev-mâh-ı sıyâmın berf-i safidir
Döşenmiş penbeli kâliçe rûy-ı hâkdan üzre.

Çemen yahbeste olmuştur hilâl-i mâha ta'zîmen
Su dibası meğer ferş oldu sahn-ı gülsitân üzre.

Uzanmış rişte rişte penbe-i berfi semâvâtın
Harîr-i sâdeden püskül asılmıştır cihan üzre.

Derûn-ı gur-re-i mâh-ı sıyâma cemre-i evvel
Sanırsın şu'le konmuş sîmden bir şem'dân üzre.

Elinde nev-hilâl-i rûze bir peymâne-i zerrîn
Dolu yağdırdı sâki-i felek kevn ü mekân üzre.

Dolu sanma bu nev-mâh-ı sıyâmı eyleyip tebrîk
Nisâr etti felek dürdâneler halk-ı cihân üzre.

Ne kâbil zemheririnden bilmek vakt-i iftâr
Müezzinler donar çıksa ezana merdivân üzre.

Bu sermâ ile cami' seyrine câna zuhur etmez
Yatar tennûr içinde mâderiyle şöyle yan üzre.

Bu demde ateş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ
Hilâl-i rûze bir kufl-ı metan urdu dehân üzre.

Tulû'-ı gur-re-i bayrâma dek ey rind-i sahbâ-keş
Gerek sabr u tahammül va'de-i pîr-i mugân üzre.

Bu bir mâh-ı mükerrerem kim sevâd-ı leyle-i kadri
Siyeh bir hâl-i ziyettir cemâl-i kudsîyân üzre.

Gerek seyfe gerek vakt-i şitâda eylesin teşrif
Hüdâdan ni'met-i uzmâ gürûh-ı Müslümân üzre.

Cihâna haşre dek mâh-ı sıyâm ettikçe âmed-şod
Ola hâkân-ı âlem sâye-güster bende-gân üzre.

O hâkân-ı mu'azzam kim vücûd-ı âlem-ârâsı
Aceb mihr-i cihân-pîrâ serîr-i hurûşan üzre.

Hüdâvend-i mu'azzam Hazret-i Sultân Selîm Han kim
Müreccahtır kemal-i zât ile Osmâniyân üzre.

O himmet ol adâlet ol semâhat dîne ol gayret
Muvâfiktır bütûn nass-ı hüdâ-yı müste'ân üzre.

Melek-mâye velî-pâye adâlet-sâye zıllullah
Aceb bir zıll-ı Yezdânî ser-i İslâmiyân üzre.

O Dara-yi mükerrem kim celâl-i satvet-engîzi
Olur gâlib Feridun u mülûk-ı Sâsâniyân üzre.

Nizamü' l-mülk kim tuğrâ-yı adl-ârâ-yı fermânı
Olur bir turre-i julîde ruhsâr-ı zamân üzre.

Ol sahenşâh-ı dâna-dil o re'fet-pîşe-i âdil
Ona olmaz mu'âdil bu zemin-ı hândân üzre.

Muvâfiktır o şâhenşâh-ı âlem cânib-i hakdan
Adûsu Rüstem olsa nâtuvândır şöyle cân üzre.

Teveccüh eylese bir bende-i nâçize ikbâli
Olur fermân revâ İskender ü Nûşirevân üzre.

Eğer bir lücce-i nâçize kahrı takvîyet verse
Bedîhîdir zafer-yâb olması şîr-i giyân üzre.

Müessirdir o rütbe nutku kim zîr ü zeber eyler
Musallat eylese bir zerreyi kûh-ı girân üzre.

Husûsa işbu ednâ çâkerin kim her şeb iftân
Hudâ şâhid du'â-yı hazret-i şâh-ı cihân üzre.

Kasidem kâfiyem çok tath sözler götürür amma
Felek âlâm ile mühr-i sükût urdu dehân üzre.

Yine Fâzıl figâna başlama şimdi du'â lâzım
Du'â-yı sâdıkı arz eyle bâb-ı mekân üzre.

Be-hakk-ı ism-i nûrânî be-hakk-ı sırr-ı fûrkânî
İlâhî payidâr et ol şehi taht-ı cihân üzre.

Refik olsun hemîşe leşker-i mansûruna tevfik
İlahî gâlib et şâh-ı enâmı düşmenân üzre.

Hemîşe sâye-endâz ola dest-i lutf-i imdâdın
İnayetle serîr-i pâdişâh-ı kâmrân üzre.

Gelip gittikçe o mâh-ı sıyâm ol şâh-ı devrânın
Ola pîrâye ism-i pâki rûzân u şebân üzre.

Cihan durdukça sıhhatle ilahî izz ü şevketle
O şâhenşâhı câvid eyle mülk-i câvidân üzre¹¹.

1.3. Gazel nazım şekliyle yazılanlar

Gazel nazım şekliyle yazılan ramazan konulu ilk gazellere XV. yüzyılda rastlanır. **Tacizâde Cafer Çelebi**, **Fuzûlî**, **Zâtî** ve **Bağdatlı Ruhî'nin** ramazan konulu gazelleri bu tür gazellerin ilk örnekleri kabul edilir.

Gazel nazım şekliyle ramazaniye yazma daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu şekilde yazılan ramazaniyelerin büyük çoğunluğu, XVIII. asrın şairleri tarafından kaleme alınmıştır. **Nedim**, **Seyyid Vehbî**, **Râğb Paşa**, **Şeref Hanım** ve **Eşref Paşa'nın** gazel nazım şekliyle yazılmış ramazaniyeleri vardır.

Ramazanla ilgili gazellerin güzel örneklerinden biri de **Bahtî** (I.Ahmed)'ye aittir.

Der Hakk-ı Ramazân-ı Mübârek

Ramazân erdi yine her gece yanar kandîl
Ehl-i İslâma salar şu 'le ser-â-ser kandîl.

Yeri gökten nice fark ede gece ehl-i nazâr
Sahn-ı arz üzre ki olmuş durur ahzer-i kandîl.

Şeb-i çerağ ile yine cümle menârı donatıp
Her birinin kemerin kıldı mücevher kandîl.

Güşe güşe üç ayaklı küpe gibi sarkar
Câmi'in hak bu iki mengûşuna benzer kandîl.

¹¹ Dr. Filiz Kılıç-Dr. Muhsin Macit, **Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri Güldeste**, Ankara, 1995, s. 65-68.

Rûzenin her şebi dönse n'ola kadre Bahtî
Ki olupdur ramazan ayına zîver kandîl¹².

1.4. İlahî nazım şekliyle yazılanlar

Bu tür örnekler, daha çok tekke ve tasavvuf edebiyatı şairlerine aittir. Sayıca oldukça fazla olan ramazan konulu ilahilerin bir çoğu da bestelenmiştir.

Ramazanın gelişini kutlamak için yazılan “*Merhaba ilâhileri*” oldukça fazla olup halk arasında çokça okunan eserler olmuştur.

Sâye saldı ehl-i imân üstüne
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân.
Doğdu ol nûr ehl-i irfân üstüne
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân.

Bağlayıb şeytânı bende vurdular
Cümleten ağyar-ı Hakkı sürdüler
Ehl-i Hakk ol ayda Hakkı gördüler
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân.

Ehl-i cürmün Hak gözü yaşın siler
Ağlayanlar şâd olur dâim güler
Şerbet-i gufrân içerler âsiler
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân.

Kıl terâvihi safâlar bulagör
Et tesâbihi vefâlar bulagör
Zıkr ü tâat nûru ile dolagör
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân.

Kalbi jeng-i mâsivâdan eyle ağ
Bu vücûdun zenbin andan kıl ferağ
Hakkıyâ nûr-ı Hudâdan yak چراغ
Hamdülillâh geldi mâh-ı Ramazân¹³.

Bursalı İsmail Hakkı

Bir de ramazanın on beşinden sonra okunan “*Elveda ilâhileri*” bulunmaktadır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde Hazretlerinin ramazaniyesi bu türdendir:

¹² Dr. Filiz Kılıç-Dr. Muhsin Macit, a.g.e., s. 108.

¹³ Amil Çelebioğlu, “Edebiyatımızda Ramazan”, *Türk Yurdu*, Nisan 1990, Sayı: 375, s. 48-

Ey dostlarım ağlaşalm,
Oruç ayı gitti yine.
Hasret ile inleşelim,
Oruç ayı gitti yine.

Bir nur idi Haktan gelip
Yere göge nuru dolup
Sâdıkların elin alıp
Oruç ayı gitti yine.

Zâlimlerin yollarını
Kesmiş idi ellerini
Yıkmuş idi illerini
Oruç ayı gitti yine.

Ufâde'yi şâd eyleyen
Mü'minleri yâd eyleyen
Kaygıdan âzâd eyleyen
Oruç ayı gitti yine¹⁴.

1.5. Mani nazım şeklinde yazılanlar

Ramazan manileri, hâlen bazı yörelerde devam ettiği üzere ramazanda her gün iftar ve sahur vakitleri davulcu yahut bekçi tarafından veya karşılıklı okunur.

Ramazan dolayısıyla manilerin okunması ayın görünmesiyle yani ramazanın ilk gününden itibaren başlar.

Güş et sadâyı bu gece,
Et merhabâyı bu gece.
Benim devletli efendim
Gördüler ayı bu gece¹⁵.

Ramazanın birinci gününden itibaren her gün iftarda ve sahurda değişik mevzulara dair mâniler okunur.

Bu gece ayın evveli
Açıldı İslâm'ın gülü
Geldi mübarek ramazan
Mesrur etti cân u dili.

¹⁴ Amil Çelebioğlu, a.g.m., s. 49.

¹⁵ Amil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz, s. 21.

Geldi bu mâhımız kutlu,
Teşrifi şekerden tatlı,
Nice canlar erişmedi,
Eren canlara ne mutlu.

Âlem bu gece nûr oldu
Kalbimize sürûr oldu
Ey benim ağam, efendim,
Kalkın vakti sahûr oldu¹⁶.

Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun yayımladığı "*Ramazân-nâme*"de yüzlerce mani vardır.

1.6. Diğer nazım şekilleriyle yazılanlar

Enderunlu Fâzıl, terkiib-i bend nazım şekliyle bir ramazaniye yazmıştır. 13 bentten oluşan bu terkiib-i bendin, ilk iki bendi şöyledir:

Terkib-i Bend-i Ramazâniyye Be-Rikâb-ı Sultân Selim Hân

Bahs eyler iken ehl-i şikem yevm-i şek üzre
Kondu tabak-ı mâh-ı mübârek felek üzre
O mâh ile fahr eyledi gerdûn melek üzre
Bir yâfte gümüş dikti o mavi yelek üzre
Şeyhim yetişip lengeri kurmuş yemek üzre
Saldırmada ol yufka akıllı yemek üzre
İster yine bir gurre gele bu emek üzre
O cehl ile ol kubbe ki taştan direk üzre
Fersûde eder lihyesini tek etek üzre
Açmış gözünü halka misâli çörek üzre
Zi-i ulemâ hak bu iki câhil köpek üzre
Yükletme gibi tuhfe kitabı eşek üzre.

Nev-mâh-ı sıyâm açtı dehânın geliyor ay
Aç gözlü misafirdir eder müflisi rüsvây
Ardında nücûm-ı feleği eylemiş alay
Keyf ehline gösterdi yine kâmet-i dütây
Ol na'ra-i rindân-ı mey-âşâma bedel vay
Kürsûde eder vâ'iz efendi yine hay hay
Taksîm-i sevâb eyleyelim geldi şerîf ay
Hem şeyhe dahi vâ'ize lâkin verelim pay

¹⁶ Amil Çelebioğlu, a.g.e., s. 21.

Bu mâh değil gurre-i şa'bânı güzel say
Zannım ki felek o nigehtë-tîre sunar yay
Ruhsâr-ı rahşân ile zülf-i şeb-i deycûr
Kandil gecesidir yüzü hem zulmet ü hem nûr.

2. Mahiyeti İtibariyle Ramazan Konulu Şiirler¹⁷

Ramazan, Müslüman toplulukların her birinde buldukları iklime, coğrafi şartlara ve dünya görüşlerine göre ayrı ayrı örflerin doğmasına yol açan kutsal bir aydır.

Bütün İslâm dünyasında ve özellikle Osmanlı ülkesinde Ramazan ayına çok önem verilmiştir. Hatta bu önem verme o kadar ileri derecededir ki, Prof. Dr. Süheyl Ünver'in ifadesiyle "Türkler, bir Ramazan medeniyeti kurmuşlardır."¹⁸

Osmanlı Türklerinde ramazan ayına mahsus adetler vardı. Daha recep ayından itibaren halk dinî vecibelerini yerine getirmeye büyük önem verirdi. Üç ay oruçlarına niyet edenler yanında, nezir ve adak hatimleri indirtmek, müminlerin ruhları ve bilhassa ailenin ölmüşleri için Kur'an okutmak, nafile namazlarını artırmak gibi ibadetler yanında; evlerde mevsimine göre ramazana mahsus yiyecekleri güllaç, tarhana, kavurma, çeşitli baharat, şekerleme ve reçelleri hazırlamak başlıca kaygı olurdu. Ramazan, bu ayın başladığını bildiren hilâlin görüldüğünün belde müftüsü tarafından onaylanması ile başlayınca, halkın günlük hayatı da değişirdi. Genellikle çalışma saatleri kuşluk vakti ile ikinci namazı arasına kaydırılırdı. İkindiden sonra iftara kadar olan zamanda camilerde Kur'an okumak, vaaz ve mukabele dinlemek, nafile namaz kılmakla geçirilirdi. Teravih namazından sonra sofu olanlar bağlı oldukları tekkelere giderek ayın ve zikirle katılırlardı. Bazıları da kahvehane ve çayhanelere giderek semaî, karagöz, ortaoyunu ve çeşitli seyirlere katılırlardı. Bu eğlenceler sahura kadar sürerdi. Ramazanın 15'inden sonra ise halk bayram hazırlığına başlardı.¹⁹

Senede bir ay Müslümanların misafiri olan ramazanın hoş karşılanması, hoş tutulması ve hoş bir şekilde uğurlanması ramazanla ilgili şiirlerde sıkça ifade edilmiştir.

Gönderdi Hudâ çün bize mihmân Ramazânı
Hoş tutmağa niyyet edelim biz dahi anı.
Zatî

¹⁷ Bu bölümde örnek gösterilen şiirlerin hepsi, Dr. Filiz Kılıç ve Dr. Muhsin Macit tarafından hazırlanan "Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste), TDV Yay., Ankara, 1995" adlı eserden alınmıştır.

¹⁸ Süheyl Ünver, "Ramazan Medeniyeti", *Tohum Dergisi*, 1967, Sayı: 30, s. 3.

¹⁹ Abdülazız Bey, *Osmanlı Âdet, Merasım ve Tabirleri; Toplum Hayatı*, (Yay. Haz. Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Gunay., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 115-117.

Tâ gidince onu hoş tutnağa niyyet edelim
Sâlihi on iki şehrin bize oldu mihmân.
Zafî

Şehr-i İslâmı kudumuyla çü etdi teşrif
Hoş tutarlarsa n'ola hürmet eyleye pir ü civân.
Bahtî

Ramazan ayının faziletleri sayılamayacak kadar çoktur.
Kur'an-ı Kerim bu ayda nazil olmaya başladığından Ramazan Müslümanlar arasında daha da kutsallaşmıştır.

Bu aydadır ey mü'minün tenzîl-i Kur'ân-ı mübîn
Belki Hudânın nâmıdır geldi yine şehr-i sıyâm
Ahmed Remzi

On bir ayın sultanı ramazanın gelmesi, müminin hicrandan kurtulması demektir

On bir aydır gideli biz de çekerdik hicrân
Merhaba etdi bizimle yine şehr-i Ramazân.
Bahtî (I. Ahmed)

Ramazan ayının her gecesi Kadir gecesi, her gündüzü ise Bayram gibidir. Müminlerin de bunu çok iyi değerlendirmeleri gereği üzerinde de çokça durulmuştur.

Baht u ikbâl ile tahtında mukîm oldukça
Her şebi leyle-i kadr ola nehârı bayrâm.
Vâsîf

Kadrin bilen buldu şeref bu fırsatı etme telef
Savm u salat eyyâmıdır geldi yine şehr-i sıyâm
Ahmed Remzi

Ahmed Remzi diğer bir beytinde de ramazanın kıymetini şöyle ifade eder:

Ondadır feyz-i hidâyet ondadır afv ü kerem
Kadrini bil mevsim-i inzâl-ı Kur'ândır gelen.
Ahmed Remzi

Gufran ve mağfiret ayı olan Ramazanın en kutsal gecesi, "Kadir Gecesi"dir. Kur'an'ın bu gecede nazil olmaya başlamasından dolayı bu gece çeşitli tasavvurlara sebep olmuştur.

Şeyhî, Kadir Gecesi'nin bin aydan daha hayırlı olduğunu,

Bu gece kadri bin aydan yeğ ise tan mı Hak
Kudret ile şeb-i Kadr etti mukadder bu gece

beytiyle ifade ederken, Kâmi de kadir gecesinde uyumamanın faziletlerini oruçla ilgili tasavvurlara da imkân verebilecek bir nitelikte ifade eder:

Bilelim kadrini savmın gece kâim olalım,
Olmaya göz göre kadri gözümüzden pinhân

Vâsıf da bu gecenin kıymetinin çok iyi bilinmesi gereği üzerinde dururken, bu gecenin âlemlerin mağfiretine sebep olduğunu,

Bil kadrini zira ki bu şehrin şeb-i kadri
Bi-şekk sebep-i mağfiret-i âlemiyândır

beytiyle ifade eder.

Zâtî'nin kadir gecesini konu alan bir gazeli vardır. Kadir gecesi, manevî hazların tadılabildiği en kutsal gece olmasının yanında sevgilinin de bu gece seyre çıkması, aşığa güzelliklerini göstermesi bakımından da çok kutsal ve güzel bir gecedir.

Bu gece Kadr gecesidir seyre çıktı yâr
Zirâ ki gizli genc o gece olur aşikâr.

Serv-i sürâhi etmez idi secde gâlibâ
Bu gece Kadr gecesi olmasa ey nigâr.

Bu gece seyr-i zülfün ile gönlüm eğlenir
Eyler akar sular şeb-i Kadr olıcak karâr.

Derler du'â olur şeb-i Kadr olsa müstecâb
Rûzî kıla visâlini bu gece Kird-gâr.

Zâtî yere melekler iner leyl-i Kadrde
Girerse gönlüme bu gece yeridir o yâr.

Ramazan boyunca kılınan yirmi rekâtlık “*Teravih Namazı*”, sünnet olup ramazana mahsus bir ibadettir. Teravih namazı, camilere kendine mahsus manevî bir hava verir. Okunan Kur'ân'larla, salat ü selâmlarla, tespihlerle, zikirlerle, ilâhilerle teravihte bir başka coşkunluk yaşanır.

Mağfiret-han olalım hüzn ile şeb tâ be seher
Edip ihlâs-ı derûn ile terâvihe kıyâm

Enderunlu Vâsîf

Döndü hengâm-ı terâvih ile gül câmi'ine
N'ola tesbih okusa murg-ı hoş elhân bu gice.

Seyyid Vehbî

Ramazân günlerinde mükellef Müslümanları yılın öteki günlerinden fazla ilgilendiren vakitler arasında “imsak”, “iftar” gibi oruca başlama ve orucu açma anları ayrı bir özellik taşır.

Vakt-i iftar o veliyyü'n-ni'âm-ı devrânın
Ehl-i imsâkdir in'âmuna nisbet Ramazân

Sürûrî

Kâmî'nin ifadesiyle iftar vakti cennet nimetlerinin tadını, zevkini gösteren, tattıran bir zamandır.

Vakt-i iftâr nümâyende-i zevk-i cennet
Ferhatânın biri onda birisi bunda ayan.

Sürûrî de iftar vaktinin gelmesiyle oruçlulara ramazânın âdetâ ziyâfet verdiğini ifade eder.

Vakt-i iftâr erişip yine dizildikçe ni'âm
Yani sâ'imlere kıldıkça ziyâfet Ramazân.

“Sahura kalkmak” da Ramazânla ilgili şiirlerde önemli yer tutar. Sahurda yemeğe kalkmak, büyükler için bir sünneti yerine getirme duygusu ile birlikte çeşitli tasavvurlara sebep olurken küçük çocuklar için başka bir zevktir. Sahurda yemeğe kalkmak bütün çocukların hoşuna gittiğinden validelerine, nenelerine, zengin çocukları dadılarına kendilerini uyandırmaları için akşamdan sıkı tembihte bulunurlardı.

Sübyân-heves ni'mete savm ile demekte
Bu şeb beni cânım nene sahûra uyandır.

Enderunlu Vâsîf

Ramazân ayının faziletleri saymakla bitecek gibi değildir. Ramazân boyunca şeytanın haps olduğunu Sabit,

Çileye vesvesesiz girdi kapandı zâhid
Habs olur tâ ramazân âhır olunca şeytân

beytiyle ifade eder.

Şeytanların ve cinlerin bağlandığını, yapılan duaların kabul edildiğini Niyazi Mısri de şöyle ifade eder:

Bu ay içre bağlanır dedi Resûl,
Cin u şeytân etmeye asla fuzûl,
Hep dualar bunda olurdu kabul,
Fırkata gitti mübarek ramazân.

Ramazanda cehennemın bütün kapılarının kapandığını, mü'minlere sayısız lütufların verildiğini Nahifi şöyle ifade eder:

Şehr içre bâb-ı cehennem bend olur
Kullara eltâf-ı bi-manend olur.

Kısaca Ramazan, Zâtî'nin de,

Şehr içre bulunmaz bir onun gibi güzel mâh
Pür ede safâ nuru ile âlem-i cânı.

beytinde ifade ettiği gibi her yönüyle diğer aylardan çok üstün bir aydır.

Ramazan ayı, hilâlin görünmesiyle başlar. Eskiden şaban ayının son günlerinde kadı tarafından görevlendirilen kişiler özellikle yerleşim birimlerindeki yüksek yerlere çıkarak hilâlin görünmesini beklermiş. Hilâli gören görevlilerin durumu kadiya bildirmeleriyle birlikte ramazan orucu tutulmaya başlanırmış. Ramazan ayının başladığını halka duyurmak için toplar atılır, kandiller ve mahyalar yakılırdı²⁰.

Kadrini bilen görse hilâl-i ramazânı
Mihrâb edindir secde-i şükr etmeğe anı.
Sâmî

Geldi çattı yine keşti-i hilâl-i ramazân
Sûk-ı rahmetle icazlandı metâ-ı gufrân.
Seyyid Vehbî

Görseler ol gün hilâl-i savmı ger
Eylesünler savma niyyet serbeser.
Nahifi

²⁰ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 115-117.

Hava şartlarından dolayı hilâlin görünmediği zamanlarda şaban ayı 30 gün hesap edileceğinden bu 30. güne "yevm-i şekk (şüpheli gün)" denir²¹.

Ger görünmez hilâl-i savmı bil
Mâh-ı şabânı otuz tekmil kıl.
Nahif

Bu şüpheli günde tiryakilerin, Ramazan sofularının ve diğer insanların tutum ve davranışları da Ramazanla ilgili şiirlere bolca yansımıştır.

Yevm-i şekk deyü boğaz cengin ederken yârân
Zâhir oldu 'alem-i nusret-i şehri ramazân.
Kâmî

Yevm-i şekk sohbetine şire sıkarken yârân
Sık boğaz etdi şahne-i şehri Ramazân.
Sâbit

Baş kaldırmadılar öğleye dek uykudan
Yevm-i şekk zevkına hazırlanan ahhâb-ı kirâm.
Nedîm

Ramazanda camilerin kandillerle ve mahyalarla süslenmesi, minarelerin âdeta bu renk cümbüşü oluşturacak biçimde kandillerle donatılması bazı değişikliklerle günümüze kadar uzanan bir gelenek olup ramazan konulu şiirlerde bu konuya da bolca yer verilmiştir.

Donanıp cümle kanâdili menâr u mescid
Meş'al-efrûz merâm oldu umûma İslâm.
Enderunlu Vâsif

Sâbit, süslenen camilerin birer nur harmanı olduğunu bildirir:

Oldu her câmi-i zîbende birer hirmen-i nûr
Silme miykâl-i kanâdil-i zücâc-ı raşşân.

Yahya Nazîm, minarelerin sanki nurdan yapılmış sütunlar olarak ışık saçmakta olduğunu şöyle ifade eder:

²¹ İsmet Parmaksızoğlu, *Türk Ansiklopedisi*, a.g.mad., s. 2 16-2 17.

Bir sûtûn-ı nûrdur kim her minâre tâ seher
Şu'le-i kandil-i berk-efşân ile rahşân olur.

Ramazanla ilgili şiirlerde yer alan en önemli konulardan biri de, rindle zahid arasındaki mücadeledir. Bu mücadele ramazanda da sürer. Kendilerini rind olarak tanımlayan şairler her fırsatta zahide ya da ham sofuya sataşır. Zahidlerin her hareketlerinde bir gösteriş ve faydaya yönelik bir taraf bulur ve eleştirirler. Bu eleştiriler Kur'an okumalarına bile yöneltilir.

Alınır mı ramazân sûflerinden mushaf
Rahlenin nevbetini beklemeyince insan.
Sâbit

Zahidin her şeyinde gösteriş olduğunu Koca Ragıp Paşa,

Hani ârâyiş-i takvâdan eser zâhidde
Yevm-i şekkdir diye tutmaz eder inkâriyye.

beytiyle ifade eder.

Seyyid Vehbî de Ramazan'ın çok hızlı geçtiğini söyleyenlerin samimi olmadıklarını ifade eder:

Duymadık bir düş gibi geçti diyenler iyde
Subh tâ şeb hiç göz açmazlardı hâb-ı rûzeden

Yapılan eleştirilerden sadece zahidler değil, imamlar ve müezzinler de nasiplerini alır.

Şaşırır ıyd namâzında dahi tekbirin
Bir imâm-ı mutaassıbla terâvihi kılan
Seyyid Vehbî

Enderunlu Vâsıf, minarede ezan okuyan müezzinin bu işi hayırına değil, yemek uğruna yaptığını söyler:

Hayırına çıkar sanma minâre üzre müezzin
Akşama kadar vird-i ta'âma nigerândır.

Bazen de şâir kendisini eleştirmekten uzak durmaz.

Izdırâbın ne Surûrî yine bilmem ki sana
Âleme rahmet iken verdi mi zahmet ramazân
Surûrî

Ramazana zamansız yakalananlar da vardır. Bu durum da Ramazanla ilgili şiirlerde çokça işlenmiştir.

Tiryakiye nâgeh ramazân geldi denilse
Lâ havle künân der eleminden ne zamândır.

Enderunlu Vâsıf

Tedkik-i nazar eyle şu takvime birâder
Üftâde-i havf etme bizi belki yalandır.

Enderunlu Vâsıf

Hatta imam bile ramazanın birinci gününün kesinleşmesiyle böyle bir durumla karşılaşır.

Bağteten sâbit olup gurre firâşından imâm
Hâb içinde yatmış iken etti terâvihe kıyâm.
Nedîm

Zaman zaman ramazanın erken geldiğinden de yakınılır.

Amma yürütmüş bu sene sür'atle mübârek
Ya sâ'i ya sa'atte gurûb-ı Ramazândır.

Enderunlu Vâsıf

Nedîm de ramazanın sonunda bayram olmasa neredeyse rindlerin tövbesine inanacağını söyler:

İtimâd eyler idim tevbesine rindânın
Ramazânın meh-i ıyd olmasa encâmında.

Ramazân ayı sayılamayacak kadar çok faziletlere sahip olmakla birlikte meyhane ve meyhane ehli için de çok değişik tasavvurlara sebep olur. Ramazan ayı, meyhane ehlinin en zor ayı olup âdeta elinin, ayağının bağlandığı bir aydır. Meynin tadını, sakinin hizmetini, meyhanenin büyüklü havasını, yaran sohbetini, hanendelerin şarkılarını, sazandelerin çalgılarını özleyen rind meşrepli şair ramazanın gelişinden pek de hoşnut sayılmaz. Bayram onun vuslat günüdür. Ramazan ayı cennetin kapılarını açarken ne yazık ki meyhanelerin kapısını kapatmaktadır. Bayramın gelmesini dört gözle bekleyen meyhane ehlinin, bayramı beklemekten gözlerine kara su iner. Bütün bu tasavvurlara en güzel örnek, Fuzûlî'nin gazelidir:

Ramazân oldu çekib şâhid-i mey perdeye rû
Mey için çeng tutup ta'ziye açtı gisû.

Bildi mutrib ki nedir hâl götürdü kopuzun
Bezmden çekti ayağını surâhî ve sebû.

Bezm kânûnu bozuldu ne için çeng ile def
Yığılıp etmeyeler hâkim eşiginde gulu.

Ramazân ayı gerek açıla cennet kapısı
Ne revâ kim ola meyhâne kapısı bağılu.

Feth-i meyhâne için okuyalım fâtihalar
Ola kim yüzümüze açıla bir bağı kapu.

Âftâb-ı kadeh etmez ramazân ayı tulû'
Ne belâdır bize yâ Rab ne kara gündür bu.

İntizâr-ı mey-i gül-reng ile bayrâm ayına
Baka baka inecektir gözümüze kara su.

Ramazân oldu budur vehmi Fuzûlî'nin kim
Nice gün içmeye mey zühd ile nâgeh tuta hû.

Şairler "ramazân" ve "oruç" kavramlarını; aşk, ayrılık, vuslat gibi duygularını anlatırken bazen benzetme unsuru olarak, bazen de sevgili konumundaki bir insanmış gibi şiirlerinde kullanırlar.

Dedim adın ne dedi bana ol âfet ramazân
Buldu hem-nâmımız olmakla şerâfet ramazân.
Surûrî

Zâfî de ramazânı uzun boylu bir nigâra benzetir.

Ramazân ayı gibi hoş bir uzun boylu nigâr
Muteşakkî mi eder başına od yaktı menâr.

Âşğın sevgiliden ayrı kalması oruç gibi düşünülür. Sevgiliye kavuşma ise bayramdır. Bu oruç veya bayramın başlaması, sevgilinin hilâl kaşının görünmesiyle başlar.

Çekdim firakın savmını erdim cemâlin ıydine
Aç leblerin meyhânesin ney gibi nâlân et beni.
Ahmed Paşa

Dedim artırdı gamın hânını hecrin gecesi
Dedi ni'met çoğ olur çünkü şeb-i rûze gele.
Ahmed Paşa

Ol meh verecek bûse bana ıyd gününde
Yâ Rabb aceb ol subh-ı mübârek ne zamandır?
Eşref Paşa

Kısaca belirtmek gerekirse, "Ramazan medeniyetini"nin ürünü olan Ramazan şiirleri, dinî-kültürel hayatımızdan çizgiler taşıyan önemli örneklerdir.

ABSTRACT

One of the most important worships of the Islamic religion is to fast in the Ramadan month. The Ramadan month has great significance in the life of Turkish nation. In that case, the Turkish nation created a "Ramadan Civilization" belonged to itself in the period of Ottoman Empire. Some ruins of this civilization, it can be very little, have lasted up to our days.

In this study, it is explained how to Ramadan civilization lived in the Ottoman geography has impacted on our literary life.